

**EU-TAGKÉNT – HATÁRMENTISÉG ÉS HATÁRON ÁTNYÚLÓ KAPCSOLATOK
MAGYARORSZÁG KELETI, KÜLSŐÁLLAMHATÁRAI MENTÉN. AZ
EUROINTEGRÁCIÓS FOLYAMATOK ÚJ KIHÍVÁSAI**

A Trianonban 1920. június 4-én megvont és a Kárpát-medencét Magyarország szemszögéből végtelenen megosztó új politikai államhatárok korábbi reményteljes irányba fejlődő régiókezdeményeket szabdaltak részekre²⁵⁶. A többnyire önkényesen és mesterségesen kialakított politikai államhatárok sem etnikai, sem térszerkezeti elvet nem követtek, sem gazdasági, kulturális és emberi kapcsolatokra nem voltak tekintettel, kizárólag nagyhatalmi alku eredményei voltak, amelyek súlyos következményei mindmáig megmutatkoznak. Trianon következményei természetesen túlmutattak Magyarország új államhatárain is. Számos kelet-európai országban széttöredezett az amúgy hagyományosan szerves egységet képező gazdasági-társadalmi térszerkezet, természetes kapcsolatok szakadtak meg, megnehezítve az új kapcsolatok építését, akadályokat képezve az európai térszerkezet egységesülésének a folyamatában. A regionális fejlődés gátjává vált az is, hogy az első világháborút követően kialakult ellenségeskedés és bizalmatlanság légköre sem kedvezett az államhatárokon túlnyúló nemzetközi regionális együttműködéseknek, kapcsolatoknak (Tóth J. – Golobics P. 1996, Tóth J. 1997, Golobics P. – Tóth J. 1999, Rechnitzer J. 1999a, 1999b).

Az új politikai államhatárok mellett, hogy a XIX. század végére, a XX. század elejére szervesen formálódó és körvonalazódó régiókezdeményeket szabdaltak szét, az interregionális és a magyar–magyar kapcsolatokat lehetetlenné tették, s magát a határforgalmat is rendkívüli módon megnehezítették (1. ábra). A trianoni döntést követő néhány évben átmenetileg még az intézményesült kishatárforgalom is hiányzott, akárcsak a második világháborút követő közel két évtizedben, mígnem a hatvanas években újra nem indult a kishatárforgalom (Sallai J. 2003).

A szomszédos országok között, nyílt vagy burkolt formában, hosszú ideig fennmaradt szembenállás is mindenfajta interregionális együttműködés akadályává vált a trianoni határok mögött berendezkedő – főként Magyarországgal szemben bizalmatlan – nemzetek részéről. Az 1980-as és 1990-es évek fordulóján Kelet-Közép-Európában bekövetkezett politikai rendszerváltás új lehetőségeket nyitott a Kárpát-medencében is. A vasfüggöny megszűnése az államhatárok merev elválasztó szerepének enyhülésével és a határon átnyúló kapcsolatok kiszélesítésének lehetőségével kecsegtetett ebben a súlyos történelmi-politikai, gazdasági-társadalmi és etnikai problémákkal terhelt térségben is. A várakozások azonban még mindig csak részben igazolódtak be Magyarország államhatárai mentén, különösen az Alföld északkeleti részén, ahol a határok nehézkes átjárhatósága – átvitt értelemben mindenképpen – megmaradt.

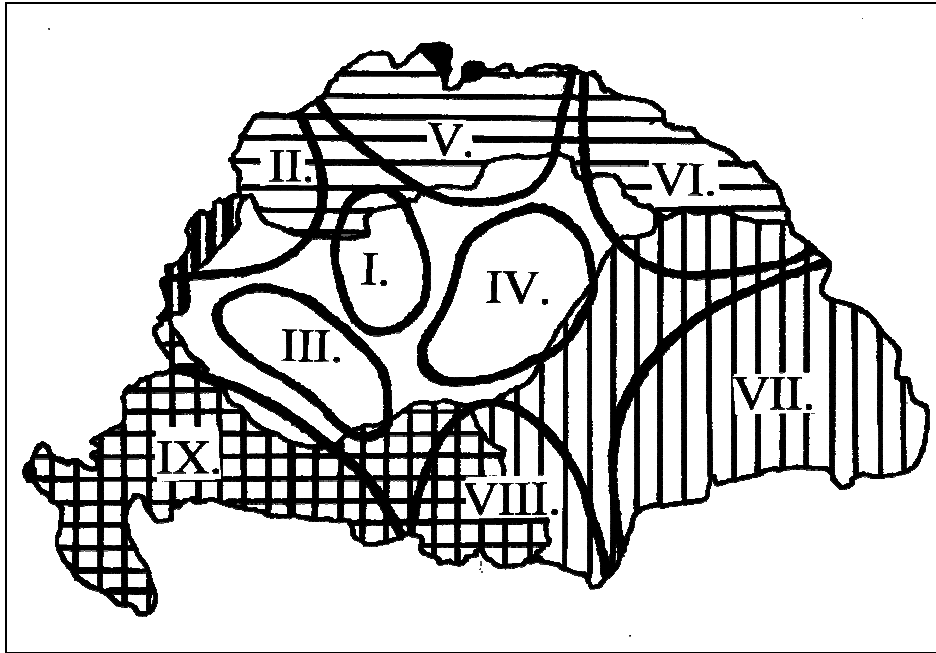
Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a megfelelő módon átjárható határok megteremtéséhez a szomszédos országok együttműködésére is szükség van. A

²⁵⁶ A tanulmány az OTKA T 046120. nyilvántartási számú kutatási program támogatásával készült.

kérdés megoldását többek között az is nehezíti, hogy a trianoni határmódosítások nyomán a szomszédos országokhoz csatolt területek nagy létszámú magyar kisebbsége miatt a környező államok egyes vezetői gyakorta veszélyt látnak Magyarországra és a határon élő magyarság szorosabb együttműködésében, és olykor akadályokat gördítenek a határon átívelő kapcsolatok útjába (Baranyi B. 2002a, 2003).

I. ábra

A Kárpát-medence régiói



Forrás: Tóth J. – Golobics P. ábrája nyomán részben átszerkesztve.
Jelmagyarázat: I.–IX.: régiókezdemények.

Sokszor problémákat vet fel a kapcsolatépítésben a trianoni határmódosítások nyomán a keleti határokon kívül rekedt nagy létszámú magyar kisebbség pusztasága is. A szomszédos államok hivatalos politikai körei gyakorta látnak még ma is veszélyt Magyarországra és a határon túli magyarság szorosabb együttműködésében. Magyarország 2004. május 1-jén bekövetkezett teljes jogú EU-tagsága új keletű problémákat is felvet, éppen Kelet-Magyarország államhatárai mentén. Az uniós csatlakozás eredményeként, a schengeni határok keletebbre helyeződésével ugyanis belátható időn belül a magyar–román és a magyar–ukrán határszakasz egyben az Európai Unió külső határa is lesz. Így az államhatárok elválasztó szerepe valószínűleg átmenetileg még erősödni is fog, s ennek következményei „beárnýékolhatják” a lassan-lassan javuló magyar–román, s részben magyar–ukrán kapcsolatokat. Az egyének, az áruk szabad mozgását ez az új helyzet bizonyára inkább gátolja, mint segíti. Számolni lehet azzal is, hogy részben a Schengeni Végrehajtási Egyezmény hatása miatt – legalábbis átmenetileg – a határok elválasztó szerepének megerősödése, semmint a határok összekötő funkciójának a

kiteljesedése várható. Ez pedig igen káros lehet a szomszédsági kapcsolatok alakulására és a határon túli magyarságra nézve egyaránt (Sallai J. 2002).

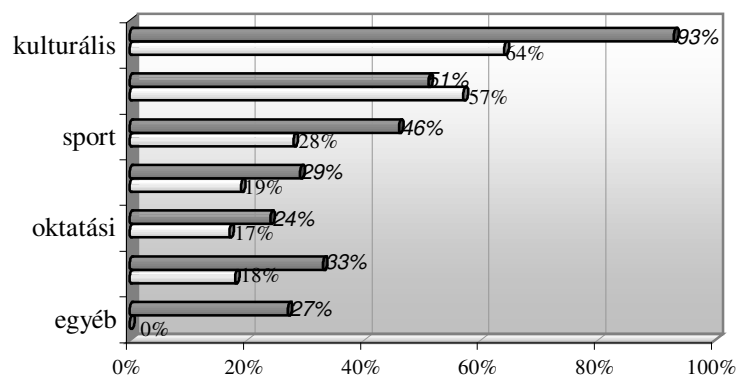
Ugyancsak Trianon következménye a határ menti kettős periférijelleg kialakulása, ami egyfelől kiterjedt területek államhatárok szélére szorulását jelenti, miközben térségek és települések vesztették el egykori centrumvárosukat, korábbi vonzásközpontjukat (Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagykároly, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár). A kialakult ellenséges szomszédi viszony pedig lehetetlenné tette a gazdasági jellegű kapcsolatokat a határokon „kívül rekedt” nagyvárosok és a Magyarországon maradt, központjukat vesztett egykori vonzáskörzeteik között. A kettős periférijelleg másik jellemző vonása a sokirányú perifériaképződés, a halmozottan hátrányos helyzet (tartós gazdasági, foglalkoztatási válság, társadalmi, kulturális és etnikai problémák) állandósulása a határ mindkét oldalán. Ezekben a határ régiókban gazdaságilag-társadalmilag elmaradott, hátrányos, nem egyszer halmozottan hátrányos helyzetű térségek, települések és település csoportok érintkeznek egymással, voltaképpen perifériák találkoznak perifériákkal (Hardi T. 2000).

Ma főként azok a határzónák számítanak perifériának, amelyek az ország elmaradott területeinek, régióinak a „szélén” helyezkednek el. A Magyarország keleti határaival érintkező Alföld jelentős részét is a periféria helyzet jellemzi, kiterjedt határ menti területek egyenesen a „periféria perifériájává” váltak (Erdősi F. – Tóth J. szerk., 1988). Voltaképpen az egész keleti határmenté, az államhatár 136,7 km hosszú magyar–ukrán, illetve a 448 km hosszú magyar–román szakasza, a teljes román határzóna lényegében az érintkező nagy belső régió, az Alföld sajátosságait mutatja. Ezzel szemben az északi-északkeleti határ városkörzetei mind az országos átlagtól, mind a mellettük fekvő belső régiótól messze elmaradó periféria jellegzetességeit viselik magukon (Ruttkay É. 1995). Ezt bizonyították az Északkelet-Alföld (Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék) 119 települését magában foglaló, magyar–ukrán és magyar–román határ menti sávjára, területeire és településeire vonatkozóan 1998-ban elvégzett, majd 2002-ben megismételt újabb komplex, empirikus vizsgálatok is (Baranyi, B. – Balcsók, I. – Dancs, L. – Mező, B. 1999, Baranyi B. szerk. 2001, 2004).

A vizsgálatok abból indultak ki, hogy miután a kelet-magyarországi államhatárok két oldalának, határ régióinak számottevő része ma is elmaradott terület, a jelenleg még inkább csak hátrányokat jelentő határ menti fekvés előnyé változtatása az államhatárok merev elválasztó szerepének oldódása, a kelet-közép-európai határok spiritualizálódása révén a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédai számára alapvető nemzeti érdek, különösen ami a magyar–ukrán és a magyar–román államhatárok által szabdalta, problémákkal terhelt határtérségeket illeti. A Kelet-Magyarország államhatárai mentén húzóódó területek is jelenleg még elsősorban csak a kapcsolatépítés szükségességének felismeréséig, mintsem a tényleges együttműködés kellő elmélyítéséig jutottak el. Ez a körülmény a határon átnyúló együttműködés mennyiségében, jellegében, tartalmi mélységében is megmutatkozik: alacsony a gazdasági, a kereskedelmi, az oktatási együttműködések aránya, inkább a kulturális, a testvértelepülési, a sport és egyéb kapcsolatok dominálnak. Az északkelet-alföldi periférikus határ menti területei, köztük kiterjedt magyar–román és magyar–ukrán határtérségek és települések még kevésbé kerültek kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal (2. ábra).

2. ábra

A határon átnyúló kapcsolatok jellege az Északkelet-Alföld határ menti településein az említett gyakoriság szerint 1998-ban és 2002-ben



Forrás: Kérdőíves vizsgálat 1998-2002 1998 2002

A Magyar Köztársaság – 2004. május után – immár külső határává váló szakaszainak helyzetét előidéző hátrányos következmények minimalizálásában, a határon átívelő kapcsolatok erősítésében játszhatnak megkülönböztetett szerepet többek között azok a nagy euroregionális szervezetek és egyéb interregionális szerveződések, amelyek ma már szép számmal vannak jelen Magyarország keleti államhatárai mentén is.

Eurorégiók Kelet-Magyarországon – nagyrégiók

Milyen esélyeket kínálnak Kelet-Magyarország határregiói számára a határon átnyúló kapcsolatok és együttműködések elmélyítésében az euroregionális szervezetek? A regionális szerveződések egyik nagy előnye, hogy azt nem korlátozzák sem az egykori, sem a meglévő határok, és így akár több ország területeit magukba foglaló régiók is létrejöhetnek. Mivel pedig az EU-ban kiemelt prioritást élvez az elmaradott határ menti régiók fejlesztésének és felzárkózásának elősegítése, ezért a határokon átívelő regionális szerveződéseknek a közös fellépés lehetősége miatt még inkább létérdeke az együttműködés, a határterületek kohéziója. A határvidékek közötti együttműködés intézményesített formáját megtestesítő eurorégiók Nyugat-Európában már hosszabb múltra tekintenek vissza, Kelet-Közép-Európában pedig éppen a rendszerváltás, illetve az euroatlanti folyamatok kiteljesedése nyomán erősödött fel a határ menti kapcsolatoknak ez a formája. Az egységesülő kontinens irányítását ugyanis jelentősen megkönnyíti a legtöbbször egységes gazdasági térként funkcionáló területi egységek létrejötte, miután az eurorégiók a határon átívelő kapcsolatok sajátos földrajzi keretei. Az eurorégiók egyszersmind a legmagasabb szintű, államhatárokat áthidaló, többnyire határvidékek közötti intézményesített együttműködési struktúrák, a legfejlettebb és legszélesebb hatáskörű, illetve a legtöbb funkcióval rendelkező szervezetek. James Scott (1996) szerint az eurorégiók fő célja, hogy elismerjék őket olyan nemzetközi szerveződésként, amely az adott régió gazdasági, környezetvédelmi, szociális, kulturális és egyéb intézményi problémáival foglalkozik. Az ilyen tevékenységeknek eurorégiók szintjén történő koncentrálásától azt remélik, hogy olyan kritikus tömeget érhetnek el (gazdasági

értelemben), amely erősíti a határ menti térségek kohézióját, illetve felkelti a magánbefektetők és intézmények érdeklődését (Rechnitzer J. 1999b, Horváth Gy. 1998, szerk. 2000).

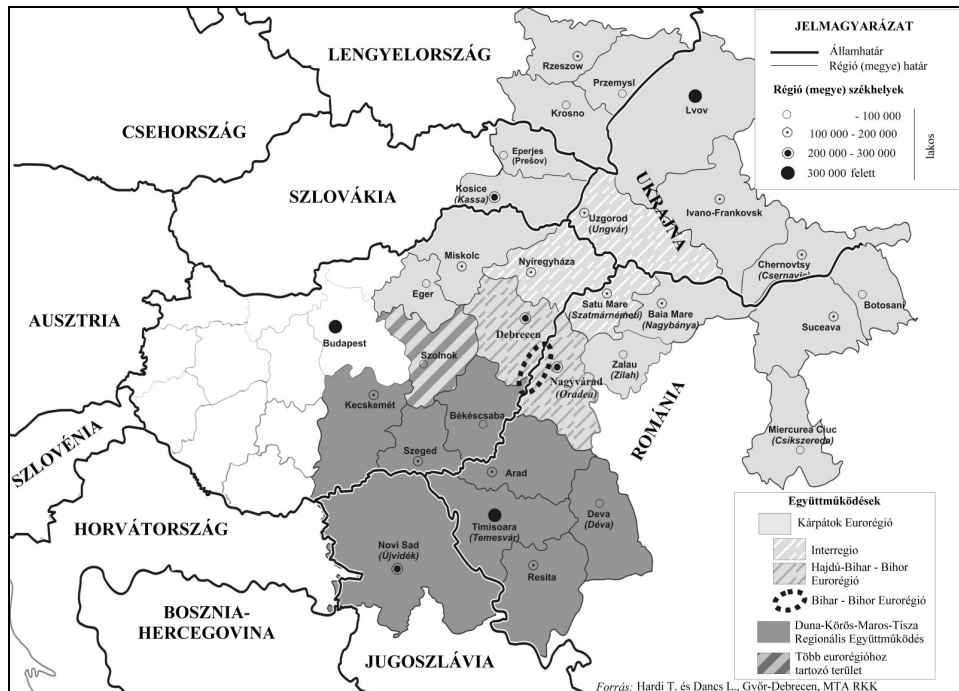
A második világháborút követően a Közös Piac (1957) létrejöttével meginduló nyugat-európai integrációs folyamat regionális vetületeként, az integráció területi-térbeli formájaként hamarosan megjelentek, majd gomba módra szaporodtak az eurorégiók és a különféle interregionális szervezetek. Az eurorégiók terjedése ma már feltartóztathatatlanul folyik Európa keleti felén, mindenekelőtt Kelet-Közép-Európa rendszerváltó országaiban is. Az eurorégiók és egyéb interregionális együttműködések számának gyors gyarapodását érzékelteti önmagában az is, hogy jelenleg jóval több mint 100 regionális integrációs megállapodást tartanak nyilván, jóllehet ezeknek a regionális integrációs megállapodásoknak kevesebb mint harmada működik hatékony, főként gazdasági együttműködés formájában, a szó legteljesebb értelmében talán csak a fejlett európai országok tényleges integrációs tömörülése az Európai Unió felel meg a definitív elvárásoknak. Az új határ menti együttműködések problémáin, olykor a megalapozottságot is nélkülöző szervezetek rendkívül nagy számán túl, alapvető gond a születő eurorégiók területisége. Az új intézményesült határrégiók viszonylag csak ritkán fednek le valódi, funkcionális határtérségeket. Bár vannak pozitív példák is (ld. *Kassa–Miskolc Eurorégió*), mégis jellemzőbb az, hogy a kezdeti hatalmas területű eurorégiók létrejötte óta (*Kárpátok Eurorégió*, *Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió*) területileg egyre kisebb léptékű, a valós térkapcsolatokat mindinkább figyelembe vevő együttműködések formálódnak a keleti határok mentén is (*Interregio*, *Bihar–Bihar és Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió*) (3., 4. ábra).

Az alapvetően pozitív irányú folyamatok háttérben feltehetően az húzódik meg, hogy a határ mindkét oldalán elhelyezkedő kistérségek és települések felismerték az érzékenységekben, különös tekintettel a határok által Trianon után szétszabdalt területek természetföldrajzi, térszerkezeti, etnikai egymásrautaltságában rejlő lehetőségeket, megkerülve a még jelentős nemzetállami akadályokat, s előtérbe helyezve a lokális együttműködés előnyeit. A határkutatók a rendszerváltást követően helyesen ismerték fel, hogy a hatékony és eredményes határon átnyúló struktúrák felállítása Kelet-Közép-Európa országaiban is szükséges. A létrejövő interregionális struktúrák jelentősége – egyikük igen találó megfogalmazása szerint – mindenekelőtt abban rejlik, hogy a határ menti együttműködés interregionális szervezeteinek a létrejötte és gyors fejlődése az érintett térségnek a széleskörű határon átnyúló kapcsolatokon alapuló „politikai tartalmat biztosít, s hozzájárul az új európai területi dimenziók kialakításához” (Scott, J. 1997).

A számtalan euroregionális szervezet, eurorégió (nagyregió) és egyéb kisregió vagy kvázi eurorégiós jellegű szerveződés, ún. eurorégió típusú struktúrák közül Magyarország országhatárai mentén is szép számmal jöttek létre integrációs tömörülések. A határ menti együttműködés legmagasabb szintjét jelentő, Magyarországon működő eurorégiós kooperációk száma, a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió 1997-ben történt létrehozásával ma már háromra emelkedett, de több eurorégió, s még több eurorégió típusú együttműködés szerveződése van folyamatban. A már meglévő három magyarországi (nagyregió-s jellegű) eurorégiós együttműködés közül kettő működési területe – a térségben elsőként 1993. február 14-én létrejött Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetség (Kárpátok Eurorégió), illetve az 1997. november 21-én Szegeden alakult Duna–Körös–Maros–Tisza Regionális Együttműködés – éppen a kelet-magyarországi határvidék, az ország északkeleti, keleti és délkeleti határrégióit foglalja magában (3. ábra).

3. ábra

Eurorégiók és határon átnyúló regionális együttműködések Kelet-Magyarország részvételével 2002-ben



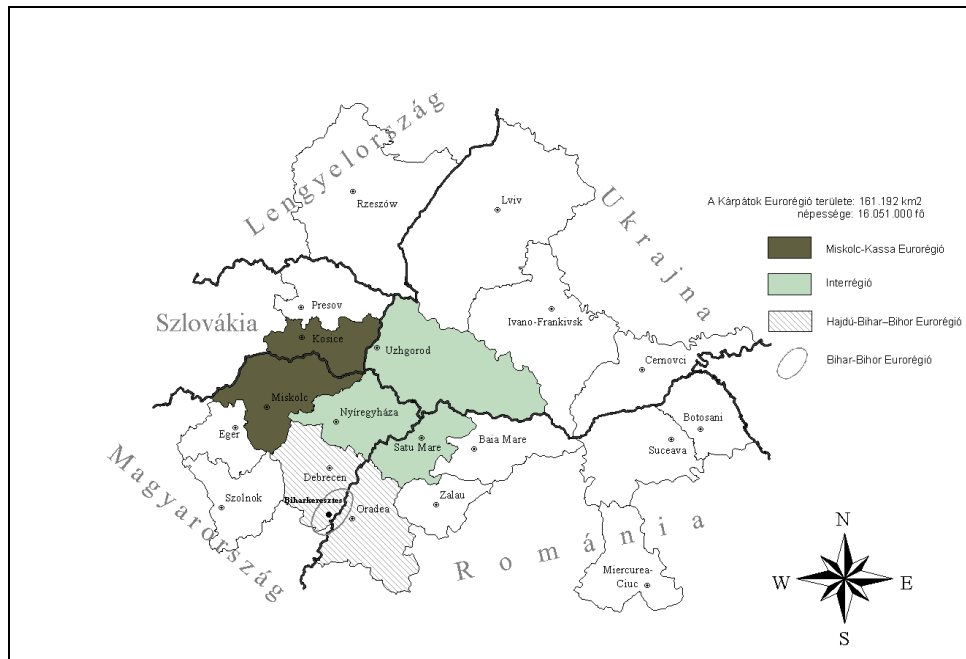
Forrás: Hardi T. ábrája alapján részben átszerkesztve, MTA RKK Győr-Debrecen.

Az északkelet-magyarországi régiót is magában foglaló legrégebbi magyarországi euroregionális szerveződés a Kárpátok Eurorégió (3. ábra). Az óriásrégió több szempontból is speciális határ menti együttműködési forma, s jó néhány jellemzőjét tekintve különbözik a másik két euroregionális szervezet, a West/Nyugat Pannónia, illetve az egyik legújabb kooperációs struktúrától, a Magyarország délkeleti határai mentén szerveződött Duna-Körös-Maros-Tisza (továbbiakban: DKMT) Eurorégiótól. Az első lényeges különbség, hogy a hagyományos, bilaterális kapcsolatrendszer helyett többoldalú, preintegrációs tömörülést hoztak létre, ami annyit jelent, hogy nem két ország határ menti kapcsolatait igyekeznek szervezni, hanem öt ország határos megyéiből, középszintű területi egységeiből álló területeken keresik a lehetséges közös együttműködést az azonos problémák megoldásának elősegítésében. A Kárpátok Eurorégió jellemzői alapján egy multiregionális, egyben transznacionális együttműködési formaként definiálható, akárcsak az 1978-ban létrejött Alpok-Adria Munkaközösség, amelynek példájára létrehozták. A második jellegzetes körülmény, hogy valamennyi résztvevő ország az egykori szocialista tábor része és egyben kelet-közép-európai ország volt. A Kárpátok Eurorégió egyszerre olyan együttműködési formaként jött létre, amely nem határos egyetlen EU tagországgal sem, kizárólag az ún. külső határok mentén alakult meg, ami önmagában is ráirányította Nyugat figyelmét. A harmadik lényeges – korábban már említett – tényező, hogy a Kárpátok Eurorégió teljes működési területe európai szinten, de valamennyi területi egysége saját országa viszonylatában, tehát az

eurorégió egésze és az egyes tagországok külön-külön is gazdasági-társadalmi szempontból perifériának minősülnek (Illés I. 1997, Gorzelak, G. 1998, Rechnitzer J. 1999b).

4. ábra

A Kárpátok Eurorégió és a működési területén lévő, illetve formálódó eurorégió típusú interregionális szervezetek



Forrás: Saját szerkesztés. MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

A Délkelet-Magyarországra is kiterjedő másik nagy euroregionális szerveződés, a DKMT Eurorégió a magyar–román és a magyar–szerb határrégióban kibontakozó interregionális együttműködéseknek, kapcsolatkezdeményezéseknek biztosított intézményi, hivatalos szervezeti keretet (3. ábra). A DKMT Eurorégió három ország kilenc megyéjét, illetve tartományát foglalja magában. A mintegy kétharmad magyarországnyi területet és sok területi egységet tömörítő DKMT Eurorégió az Alpok–Adria Munkaközösséghez és a Kárpátok Eurorégióhoz hasonlóan inkább multiregionális szervezetnek tekinthető. Ám miután a deklarált célok konkrétabb és szorosabb együttműködést írnak elő számára, emiatt a klasszikus hármas határ menti eurorégió-szintű kooperációkhoz közelebb áll a szervezet. A viszonylag újszerű kezdeményezés létesítésének jelentőségét viszont megnövelte, hogy szintén nem határos európai tagországokkal és magas politikai kockázatú területeken kísérelt meg együttműködést kialakítani a magyar–román–jugoszláv hármas határ térségében.

Magyarország keleti államhatárai mentén tevékenykedő két nagy euroregionális szervezet eddigi működésének eredményességével kapcsolatos megítélés meglehetősen felemás, a legtöbb gond és probléma, már csak a körülmények és az ún. multiregionális-transznacionális jellege, illetve területisége, hatalmas méretei miatt a Kárpátok Eurorégió

tevékenységével kapcsolatos. Különösen ez utóbbi működéséről vagy éppen működésképtelenségéről látott már számos értekezés napvilágot (Illés I. 1993, Baranyi B. 2002a, 2002b, 2003). A különböző vélemények alapján leszűrt következtetésként érdemes hangsúlyozni, hogy kezdettől fogva két ellentétes hatás, az állampolitikai szinten tapasztalható egyet nem értés, illetve a helyi pozitív kezdeményezések és együttműködési óhaj között feszülő ellentétek hálójában vergődött (*Eger Gy. 2000*).

Megint más kérdés, s ez részben a helyi kezdeményezések és együttműködések szintjén jobban működő DKMT Eurorégió esetében is igaz, hogy a hatalmas területi kiterjedés, az együttműködés viszonylag nagy területe önmagában is nehezíti az érdemi együttműködést. Különösen érvényes megállapítás ez a Kárpátok Eurorégióra, amelynek viszonylag óriási méretei (161.000 km², 16 millió lakos) egy jelentős közép nagyságú ország területét teszi ki, mintegy kéttucat közigazgatási egységére kiterjedően, olykor nem is szomszédos országokkal érintkezve, már-már pusztán emiatt is a működésképtelenség felé sodorják a szervezetet. Igaz a DKMT Eurorégió is viszonylag nagy területet (77.000 km²) fog át, és közel 6 millió fős népességet érint, de ez mégiscsak „kezelhetőbb” nagyságrend, mint a Kárpátok Eurorégióé. Arról nem is szólva, hogy a négy magyar megyét (Jász-Nagykun-Szolnok, Csongrád, Bács-Kiskun, Békés), a négy román megyét (Krassó-Szörény, Temes, Arad, Hunyad) és a Vajdaság tartományt magában tömörítő DKMT Eurorégió az együttműködés szorosabb és konkrétabb formáját képviselve mind természetföldrajzi, mind gazdasági-társadalmi jellegét tekintve – Trianon előtt voltaképp egy ország területéhez tartozva – régtől fogva homogénebb, s örténelme során is (pl. az Osztrák-Magyar Monarchia idején) erőteljesebb és homogénebb fejlődésnek indult térség volt, mint a Kárpátok Eurorégiót alkotta területek.

Mindkét nagyregió euroregionális szervezet esetében közös jellemzőként mondható el, hogy különböző múltbeli és újkéletű politikai, gazdasági-társadalmi, etnikai okok – s nem csak a területiség, a túlméretezettség – miatt – egyéb történet, etnikai, külpolitikai problémákról nem is szólva – ma még képtelenek ellátni azokat a funkciókat, amelyeknek a fejlettebb nyugat-európai térségek nagy interregionális szervezetei már sokkal sikeresebben felelnek meg. A jórészt érthető különbségeket a formális elemek túltengését az amúgy is rövid múltra visszatekintő, a „serdülőkor” problémáival küszködő két kelet-magyarországi nagyregiók esetében a működésükkel kapcsolatos fenntartások és hiányosságok fejeződnek ki a rájuk vonatkozó ismeretek alacsony társadalmi beágyazottságában. Az 1998-ban az északkelet-alföldi határsávra, illetve a 2001–2002-ben a magyar–román és a magyar–ukrán határ mente kilenc-kilenc településpárjára vonatkozó empirikus vizsgálatok egyaránt azt bizonyították, hogy szélesebb lakossági körökben a Kárpátok Eurorégió és a DKMT szerepének, céljainak és rendeltetésének – egyáltalán nevének – az ismerete feltűnően szegényes a határtérség önkormányzatai részéről, illetve lakossága körében. Ezek a következtetések önmagukban is azt sugallják, hogy a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztésének előmozdítása a keleti határrégiókban természetesen nem oldható meg kizárólag uniós (Phare CBC) támogatásokból, sem pedig a két nagy euroregionális szervezet, a Kárpátok, illetve a DKMT Eurorégió által. E tekintetben a kormányokra, a megyei és települési önkormányzatokra, valamint a civil szervezetekre egyaránt nagy feladat vár. A szomszédos határ menti régiók különböző szinteken történő összefogásával, a közös érdekek és érdekelttség felismerésével a mai határon átnyúló kapcsolatoknál jóval működőképesebb együttműködések jöhetnek létre. Ezek megléte pedig elengedhetetlen feltétele a jószomszédi viszony kialakításának és a „Régiók Európájában” való eredményes közös jelenlétnak (*Baranyi B. 2004*).

Kelet-Közép-Európában a politikai államhatárok jelenleg olyan régiókat választanak el egymástól, amelyek a történelem során többé-kevésbé szoros szálakkal

kapcsolódtak egymáshoz. Ebben a térben jött létre a Kárpátok Eurorégió, amelynek tagrégiói különböző országokhoz tartoznak (Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia és Ukrajna), de a földrajzi közelség, az egymás melletti fekvés, valamint a jelentős – bizonyos esetben európai jelentőségű – politikai, gazdasági, környezeti stb. problémák és kölcsönhatások mégis összekapcsolják őket. Mindezek alapján a Kárpátok Eurorégió tevékenységi területe joggal nevezhető „transznacionális régió”, maga a szervezet pedig „multiregionális együttműködési formának”, illetve „Kárpáti Régió” (Illés I. 1997, 2002).

A Kárpátok Eurorégióhoz tartozó területek európai mércével mérve, de szinte kivétel nélkül saját országaikban mind társadalmilag, mind gazdaságilag periférikus helyzetűek, sőt a Kárpátok Eurorégióhoz tartozó területek marginalitása tovább nőtt, még inkább a perifériára szorultak. A társadalmi és gazdasági elmaradottságuk a centrum területek fejlődéséhez viszonyítva is máig megmaradt. A fellendüléshez szükséges fejlesztési források nem álltak rendelkezésre és a gazdasági problémákon kívül etnikai természetű ellentétek is a felszínre kerültek a rendszerváltás után. Ilyen körülmények között nem lehetett gyors, áttűtő eredményt elvárni a határokon túlnyúló együttműködésekől sem. Kétségtelen, hogy a Kárpátok Eurorégióinak a megalakulása óta eltelt tíz év alatt sikerült biztató eredményeket felmutatnia, de a reménykeltő eredmények ellenére is úgy tűnik, hogy egyelőre a Kárpátok Eurorégióinak még nem sikerült leküzdenie a hatékony működését gátló tényezőket, s a határon átnyúló kapcsolatok célul kitűzött fejlesztése akadályokba ütközik. Az egyik legnagyobb problémát talán az jelenti, hogy a szervezetet alkotó tagrégiók nemzetközileg és országukon belül is halmozottan hátrányos, periférikus, gazdaságilag igen elmaradott területeknek minősülnek (Gorzélak, G. 1998, Baranyi B. 1999).

A határ menti regionális tervezés szempontjából gondot okoz továbbá, hogy a Kárpátok Eurorégió területe és népessége túl nagy, az operatív működtetés szempontjából már-már kezelhetetlenül túlméretezett, ráadásul a tagországok közigazgatási egységei és területi tervezési rendszere is eltérő. Egy ekkora területű, különböző közigazgatási rendszerrel és eltérő gazdasági, valamint társadalmi berendezkedéssel jellemezhető eurorégió megfelelő koordinálása és fejlődésének elősegítése meglehetősen nehezen kivitelezhető feladat. Különösen akkor, ha egy országnyi területet és népességet úgy kíván átfogni egy szervezet, hogy a területét alkotó halmozottan hátrányos helyzetű tagrégiók nem rendelkeznek számottevő forrásokkal még a kapcsolatok alapvető egységeinek fejlesztésére sem. A működési zavarok kifejlődése az is, hogy a tagrégiók vonakodva vesznek részt a közös munkában, sokan fontolgatják közülük a kilépést, sőt legutóbb 2004-től Hajdú-Bihar megye szünetelteti tagságát.

A Kárpátok Eurorégióról összegzésként megállapítható, hogy egy-két lépéssel megelőzte korát, hiszen akkor jött létre, amikor a kelet-közép-európai térségben nem a határon átnyúló kapcsolatok kiépítése és elmélyítése, hanem az új nemzetállamok kialakítása volt a fő feladat. Talán ezért sem sikerült egy nyugat-európai mintán alapuló eurorégiós modellt integrálni egy olyan rendszerbe, ahol a megfelelő gazdasági, politikai és társadalmi feltételek még nem teremtődtek meg. Ilyen körülmények között az sem meglepő, hogy a szervezet a jelenlegi keretek között nem működik hatékonyan.

Az Európai Unióval nem határos országokkal, és viszonylag magas politikai kockázatú területen kísérel meg együttműködést megvalósítani a Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió a magyar–román–jugoszláv hármashatár mentén. Négy magyar és négy román megye valamint Jugoszlávia (Szerbia és Montenegró) részéről a Vajdaság Autonóm Tartomány vesz részt az interregionális szervezet munkájában. A formálódó kooperáció (amely döntően a történelmi Bácska és Bánát területére terjed ki, s ezért gyakran emlegetik Bácska–Bánát hármás

határrégióként is) területe földrajzilag homogén, a térség részeit korábban – jórészt egyazon ország részeként – szoros kapcsolat fűzte egymáshoz, és főként az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása alatt indult erőteljes fejlődésnek. Ennek később a térszerkezetet megbontó, trianoni döntések szabtak gátat. Nagy kiterjedésére való tekintettel inkább (az Alpok–Adria Munkaközösséghez és a Kárpátok Eurorégióhoz hasonlóan) multiregionális szervezetként lehet meghatározni, viszont a megfogalmazott célkitűzések szorosabb és konkrétabb együttműködést írnak elő a szerződött felek között, ami a klasszikus hármashatár menti eurorégió-szintű kooperációkhoz közelíti (*Rechnitzer J. 1999b*).

A mai DKMT területét alkotó térség a XIX. század végére a kapitalista fejlődés felgyorsulásával egy sajátos, a nagyvárosi központok munkamegosztásán alapuló, minden érdekelt számára egyértelmű haszonnal járó speciális fejlődési pályára állt. Az egymással is rivalizáló nagyközpontok – elsősorban Temesvár, Szeged és Arad – gyors szerkezetváltása, illetve társadalmi átalakulása serkentőleg hatott a tágabb térség egészére, különösen a kisebb centrumok fejlődésére. Az erős, innovatív agrárszektor mellett élen járt a térség a különböző gyáripari termelési ágak fejlesztésében, a szolgáltató háttér, illetve a települési-térségi infrastruktúra megteremtésében. Az akkori Délvidék egyre erőteljesebben kezdett átalakulni funkcionális térré, amely a különböző kisebb tájak egymást kiegészítő, komplementer típusú fejlődésén keresztül valóságos termelési körzetté, gazdasági régióvá formálódott.

A Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió irányítói úgy tűnik, hogy tanultak a Kárpátok Eurorégió hatékony működését akadályozó problémákból: aggályosan kerülnek a nagypolitika csapdái – a közelmúlt temesvári és vajdasági eseményei egyébként is intő példaként szolgáltak – és kizárólag a valóban helyi, illetve regionális kapcsolatok fejlesztésére koncentrálnak, amely a modernizációt, a gazdasági és humán kapcsolatok kibontakozását elősegítő stabilizáló tényező lehet (*Éger Gy. 2000*). Különösen magyar–román viszonylatban lettek kedvezőbbek a feltételek. A Phare CBC program 1996-os magyar–román határszakaszra történő kiterjesztése óta regionális koordináló iroda létrehozására is sor került. Az elért eredmények azonban ezen a határszakaszon is elmaradnak a célkitűzésektől (*Terra Studio 2000*).

A DKMT Eurorégió jövőfejlődési pályáját illetően igazi továbblépésről valójában csak akkor lehet szó, ha a jelenlegi, a határ menti információs és konzultációs fórum szervezetségi szintről az integrált, összekapcsolt struktúrák irányába képes lesz elmozdulni. Az máris látható, hogy az egyes tagrégiók nem egyforma aktivitással vesznek részt a DKMT működésében, s kialakulnak együttműködési párok (Békés–Arad), hármasok (Csongrád–Temes–Vajdaság). Ezek az aktív szereplők erősebben képesek érvényesíteni érdekeiket, különösen a nagyléptékű infrastrukturális projektek esetében, ami azt eredményezi, hogy a többi tagrégió javaslatai közül elsősorban a kisprojektek számíthatnak többségi támogatásra. Elgondolkodtató, hogy az 1998–2000 időszakban egyetlen olyan programot sem fogadott el a DKMT, amely a tagok egyöntetű támogatását élvezte volna (*Interregionális Szervezetek... 2002*). Az együttműködés zavaraira utal a DKMT esetében is továbbá, hogy Jász-Nagykun-Szolnok megye 2003 folyamán felfüggesztette tagságát az Eurorégióon belül.

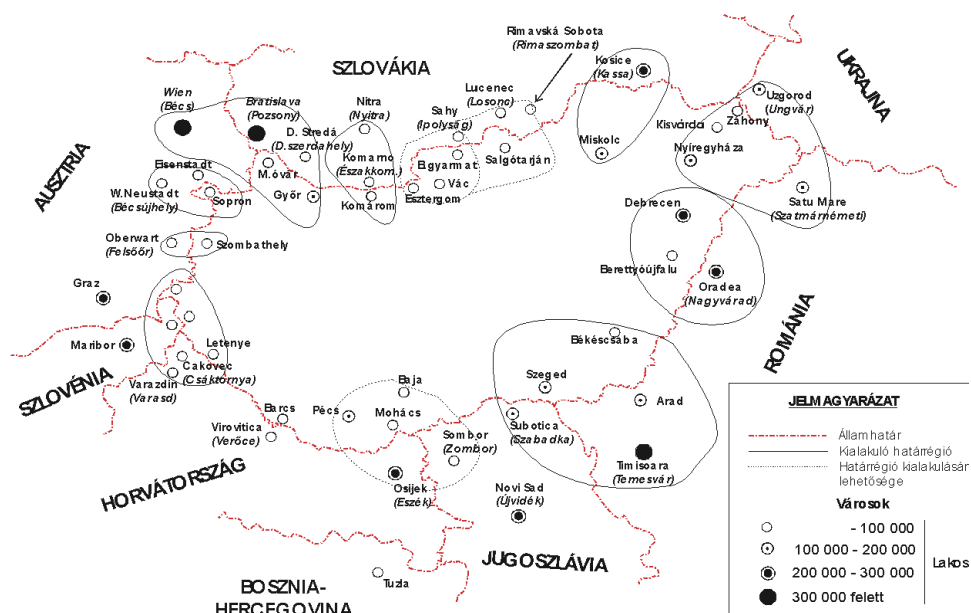
Új euroregionális szerveződések – kistrégiók

Az Európai Unió csatlakozást követően 2004 májusától nyilvánvalóan felértékelődnek Magyarország és szomszédai határ menti területei, történelmi esély adódik arra, hogy az eddigi elzártságból kitörve, Európa keleti felére irányuló kereskedelem

kiinduló pontjává, a társadalmi-gazdasági-technikai innováció terjesztésének fontos láncszemévé váljanak. Ez sürgetően megköveteli, hogy Magyarország keleti államhatárai betöltsék az összekötő híd szerepét a szomszédos Romániával folytatott kapcsolatokban, amelyek hosszútávon a határok szabadon átjárhatóságát eredményezhetik. A határon átnyúló együttműködések erősítését követelik meg a hasonló természet- és településföldrajzi pozíciók és adottságok, a hajdan volt történelmi alapok és a határ túloldalán élő magyarsággal ápolandó kapcsolatok is. Ebben a kapcsolatépítésben rendelkeznek ígéretes kilátásokkal azok a kisebb intézményesített együttműködési formák, ún. eurorégió típusú struktúrák, amelyek szépszámmal jöttek létre, illetve vannak születőben Kelet-Közép-Európában, s köztük Magyarország keleti államhatárai mentén is. A nagy eurorégiós szervezetek helyett, sokszor azok keretei között a kisebb interregionális szerveződések mozgékonyaságuk és a közvetlenebb egymáshoz kapcsolódás, a szorosabb kötődés és az együvé tartozást megalapozó identitás miatt is számos területen hatékonyabban képesek szolgálni a határon átvélő kapcsolatok ügyét, mint a hatalmas, nagy kiterjedésű eurorégiós szintű kooperációk (5. ábra).

5. ábra

Potenciális és formálódó határrégiók, interregionális együttműködések



Forrás: MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr.

A keleti államhatárok mentén jelen pillanatban három határrégióban rajzolódik ki, főként a centrumvárosok közötti szorosabb interregionális (kiszéleleti) együttműködés földrajzi keretei. Ezek közül a Nyíregyháza–Ungvár (Užhorod), valamint a Debrecen–

Berettyóújfalu–Nagyvárad (Oradea) városkapcsolatokra épülve már konkrét együttműködések fogalmazódtak meg, míg a magyar–román–szerb hármashatár mentén Szeged, Arad, Temesvár (Timișoara) és Szabadka (Subotica) városok között a hozzá tartozó térségekkel együtt további konkrét, intézményesült kapcsolatépítés várható. A potenciális és a már létrejött eurorégiók szerveződésében az ország államhatárai mentén, köztük Kelet-Magyarország esetében is erősebben érvényesülnek a nagyvárosi, kistérségi vagy éppen megyei érdekek, mint a kevésbé vagy egyáltalán nem létező magasabb szintű regionális akaratok (Golobics P. 1996).

A Kárpátok Eurorégió működési területén jelenleg több konkrét interregionális együttműködés, eurorégió típusú struktúra van formálódóban, illetve jött létre. (Ugyancsak a Kárpátok Eurorégió működési területén, de már az Észak-Magyarország magyar–szlovák határai mentén, a Miskolc–Kassa (Košice) várospár kapcsolatra alapozva szerveződött meg a közelmúltban a Košice–Miskolc Eurorégió.) Mint azt a már hivatkozott kérdőíves vizsgálatok és korábbi elemzések is jelezték, a Kárpátok Eurorégió számos ok miatt nem eléggé hatékony ahhoz, hogy a határon átnyúló kapcsolatok motorjává váljon, az euroregionális szervezet céljai ma még csak kevésbé ismertek, kapcsolatai az önkormányzatokkal fölöttébb laza, különösen a kistélepléseken nincs érzékelhető hatása. Az együttműködés formális elemein túl a Kárpátok Eurorégió szervezete az igazán hatékony együttműködés szempontjából túlméretezett. Meglehet a Kárpátok Eurorégió szerepe a jövőben is hasznos lehet a határ menti együttműködések ápolásában, de számos jel és tapasztalati tény utal arra, hogy minden bizonnyal működőképesebbek lehetnek azok a két- vagy háromoldalú kezdeményezések, amelyek szervezeti keretei most alakulnak ki.

Az előbbi állítást támasztja alá, hogy a Kárpátok Eurorégió „kereteit feszegető” euroregionális szerveződések közül – időben a legkorábban – 2000. október 6-án Szabolcs-Szatmár-Bereg, a romániai Szatmár és az ukrainai Kárpátalja megyék részvételével, az ún. kistérségi modell alapján alakult meg az Interregio trilaterális együttműködés (4. ábra). Az új szerveződés eredetileg tulajdonképpen nem más, mint egy programrégió a Kárpátok Eurorégió belül, amely az érintett területek egymás közötti kapcsolatait hivatott elősegíteni. A trilaterális együttműködésről szóló megállapodás szerint az Interregio célja a Kárpátok Eurorégió keretei között, a határ menti együttműködés kiépítése és fejlesztése, konkrét határon átnyúló együttműködési projektek kidolgozása és megvalósítása a helyi önkormányzatok szintjén. Az alapító dokumentum leszögezi egyben, hogy a megállapodás a magyar–ukrán, magyar–román, román–ukrán kétoldalú államközi szerződésekben foglalt idevágó feladatok megvalósítását szolgálja. Az euroregionális szerveződés a határtérségben többek között az átfogó infrastrukturális, a természet-, a környezet- és vízvédő, a gazdaság és az idegenforgalom, az oktatás és képzés fejlesztését, az interetnikus kapcsolatokat, a közös kulturális örökségek ápolását tűzte ki célul. Jelenleg folyamatban van a programrégió valós eurorégiós szervezetté való alakítása, az együttműködés bázisául a Nyíregyháza–Ungvár–Szatmárnémeti városkapcsolatok szolgálnak.

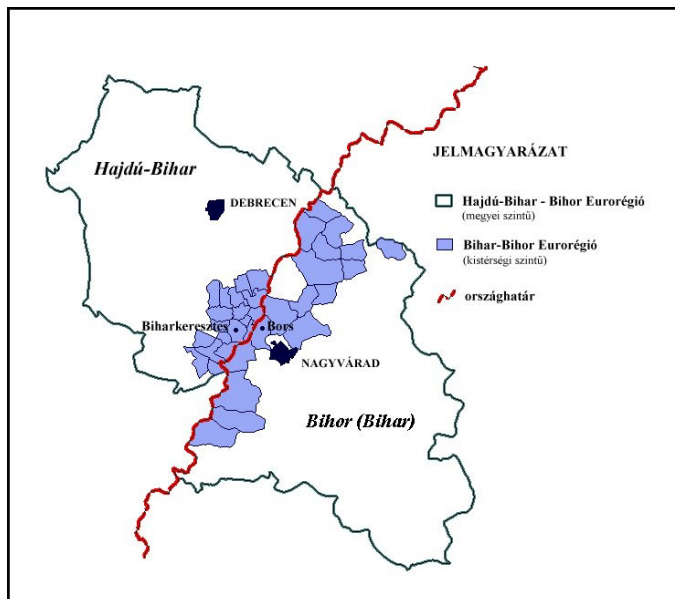
A legújabb határ menti interregionális szerveződések közül immár de jure euroregionális szervezetnek számít a Hajdú-Bihar–Bihar, valamint a Bihar–Bihar Eurorégió, amelyeknek az alapítását megfogalmazó szándéknyilatkozatot 2001 áprilisában, illetve novemberében már jóváhagyták a szomszédos megyei önkormányzatok, kistérségek és települések polgármesterei, vezetői (3., 4. ábra). A hajdan volt történelmi, a természet- és településföldrajzi adottságokat és funkciókat megyei és kistérségi szinteken újra összekapcsoló két euroregionális szervezet közül, a kialakult vonzáskörzet-viszonyok alapján szerveződő kistérségeket, magyar oldalon az 1998-ban Biharkeresztes központtal alakult Határmenti Bihari Települések Területfejlesztési Társulását, szomszédos oldalon pedig a

hasonló elnevezéssel, ugyancsak 1998-ban, Bors központtal létrejött, magyar oldalon pedig a Biharkeresztes központtal létrehozott kistérségi típusú Bihar–Bihar Eurorégió Határon Átnyúló Együtműködés (rövidített névvel Bihar–Bihar Eurorégió) szervezet hivatalos jóváhagyására, az Alapító okirat ünnepélyes aláírására 2002. április 12-én a Bihar–Bihar Expo (V. Határ menti Kiállítás és Vásár) alkalmából került sor az új euroregionális szervezet központjában, Biharkeresztesen (6. ábra).

A másik, az ún. megyei szintű euroregionális szervezet, a Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió alapítódokumentumainak hivatalos aláírása a két megyeszékhely (Debrecen és Oradea) és a két megye vezetőinek jelenlétében pedig 2002. október 11-én történt ünnepélyes keretek között a romániai Nagyváradon. Az alapító okiratok szerint mindkét euroregionális szervezet nyitott, tagja lehet bármely önkormányzat, önkormányzatok társulása, önkormányzatok részvételével működő társadalmi szervezet, nonprofit civil szervezet, illetve egyéb jogi személy, amely a romániai Bihar megyében, Magyarországon Hajdú-Bihar megye és az érintett határ menti kistérségi társulások területén van bejegyezve vagy nyilvántartásba véve, az alapszabályt elfogadta, s a szervezet célkitűzéseinek a megvalósításán munkálkodik és teljesíti tagi kötelességeit. A nagyobb léptékű, megyék közötti együttműködésre alapozott Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió és a kistérségi szinten létrejött Bihar–Bihar Euroregionális Szervezet alapító okirataiban egyaránt tekintettel van a vonatkozó európai uniós elvárásokra, valamint a határ menti és a határon átnyúló együttműködések szabályozó különféle magyar–román nemzetek közötti megállapodásokra és egyéb nemzetközi irányelvekre.

6. ábra

A Hajdú-Bihar–Bihar (megyei szintű) és a Bihar–Bihar (kistérségi szintű) eurorégiók



Forrás: MTA RKK ATI Debreceni Osztály.

Mindkét interregionális szerveződés alapszabálya fontos célkitűzésének tekinti a megállapodásban foglalt földrajzi terület gazdasági-társadalmi fejlődésének és felzárkóztatásának elősegítését a határ menti együttműködésben rejlő lehetőségek maximális kihasználását. Szinte megegyező módon szerepel a két különböző szervezet céljai között a társadalmi, gazdasági, környezeti és kulturális szempontból egyaránt összehangolt, fenntartható fejlődés megvalósítása, valamint az európai integrációs folyamatokra való felkészítés és az azokban való részvétel igénye. Az Alapszabály rendelkezései azt is megerősítik, hogy ún. kistérségi, határ menti együttműködésre épülő eurorégiós modell erőteljesebben épít a közvetlen kétoldali kapcsolatokra, eleve kisebb térségben gondolkodva a régió területi összefüggéseit zártabban közvetíti, miközben megőrzi a „nagyregiós modell” számos stratégiai elemét. Ez a minden tekintetben „mozgékonyabb”, operatívabb, a kölcsönösséget jobban érvényesítő modell, a történelmi és hajdan volt közigazgatási hagyományok révén is a leghatékonyabb intézményi és szervezeti keretétül szolgálhat a Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégióknak, újabban pedig a „Bihar–Bihar” eurorégiós szerveződésnek is.

A két új magyar–román kvázi „mini eurorégió” alapjául szolgáló funkcionális terület hipotetikus lehatárolásánál részben a nagycentrumok (Debrecen–Nagyvárad) szűkebb vonzáskörzetét, részben pedig ebben a térségben kialakult történelmi, gazdasági és társadalmi tényezők és összefüggések vehetők figyelembe, tágabb értelmezésben az együtt közel 14 ezer km²-t és mintegy 1,2 millió lakos kitevő magyar Hajdú-Bihar és a román Bihar megyék. Az együttműködés szűkebb bázisát azonban főként az egykori, Trianon előtt még egy megyét alkotó bihari területek és települések alkotják. A kisebb kiterjedésű euroregionális struktúra, az ún. munkaközösség-típusú együttműködés –, a Biharkeresztes székhellyel működő Bihar–Bihar Eurorégió az országhatár két oldalán meglévő határ menti településtársulásokhoz tartozó helységek gazdasági, kulturális és turisztikai közeledését szolgálja. Ugyanezt tűzte ki maga elé a nagyobb, középszintű területi egységek együttműködését célzó, Debrecen központú Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió is, amelyben Hajdú-Bihar megye részéről 82 település, Bihar megye részéről pedig 95 önkormányzat (összesen 444 településsel) vesz részt. A kistérségi típusú Bihar–Bihar Eurorégióban pedig 19 magyarországi bihari határ menti település alakított ki interregionális együttműködést a magyar–román államhatár túloldalán fekvő szomszédos 17 településből – és a hozzájuk tartozó mintegy negyven társtelepülésből – álló, Bors központú határ menti településtársulással, de facto kistérséggel – Romániában ugyanis ma még ilyen területszerveződési szint hivatalosan nincs.

A „maradék” Biharország és a romániai oldalon fekvő Bihar megye sokoldalú együttműködése annál is inkább kívánatos, mert a térség gazdaságának központja századokon keresztül Nagyvárad volt. Az egykori történelmi Bihar magyar és román oldali területeinek együttműködése példaérvényű lehet, különösen ami a trianoni határok által mesterségesen elválasztott, illetve szétszakított gazdasági, infrastrukturális és egyéb, egykor szervesen összetartozó térségi funkciók szorosabbra fűzését, tágabb értelemben pedig a határon átívelő kapcsolatok erősítését illeti az egységesülő Európában. A ma még meglehetősen inkább csak kvázi eurorégióként tevékenykedő két bihari interregionális együttműködés, a Hajdú-Bihar–Bihar és a Bihar–Bihar Eurorégió a határ menti hosszabb távra szóló kistérségi kapcsolatok fejlődésének mindenesetre ígéretes kiindulási bázisa lehet a jövőben.

Az Interrégió és az újabb keletű Hajdú-Bihar–Bihar és Bihar–Bihar Eurorégió közös jellemzője az is, hogy mindkét együttműködés intézményesült szervezeti kereteinek a kialakítását megelőzte és működésének lehetséges kereteit és tartalmát meghatározó módon befolyásolta az, hogy területükön országosan is az elsők között jöttek létre a határ menti együttműködésen alapuló vállalkozói övezetek. Ilyen volt a legkorábbi alapítású

Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet, amelyet a térség a magyar–ukrán határ menti térség fejlesztése és beruházások ösztönzése céljából a 195/1996. (XII. 19.) Kormányrendelet hívott életre. A Berettyóújfalu–Bihakeresztes–Nagyvárad térszerkezeti tengelyen szerveződő Bihari Vállalkozási Övezetet időrendben másodikként az országban az 1998. március 19-ei kormányhatározat hívta életre. Hasonlóan fontos jelentőségre tarthat igényt a magyar–román gazdasági kapcsolatok alakításában a másik két magyar–román határ menti, a Békés Megyei, valamint a Makó és Térsége Vállalkozási Övezet is.

A kifejtettek alapján is megállapítható, hogy a három kisebb kelet-magyarországi euroregionális együttműködés (a Hajdú-Bihar–Bihar, a Bihar–Bihar Eurorégió és az Interregio) és a hozzájuk kapcsolódó vállalkozói övezetek működési területén, a rendszerváltás óta eltelt időszakban a határon átnyúló kapcsolatok fejlődése pozitív irányt vett. Az intézményi keretek között zajló kulturális, oktatási kapcsolatok egyaránt bővültek, de jelentős elmozdulás történt a gazdasági kooperációk terén is. A biztató jelek és perspektívák ellenére az újonnan formálódó kisebb euroregionális szervezetek és a vállalkozási övezetek azonban a szomszédos országok irányába még nem hoztak igazi áttörést, különösen ami a gazdasági együttműködés különböző szintjeit illeti. Ebben a tökeszegény térségben a viszonylag fiatal, új euroregionális szervezetektől, valamint a helyüket kereső gazdasági övezetektől, ipari parkoktól rövidtávon nem lehet gyökeres fordulatot várni.

Az interregionális együttműködés egyéb lehetséges szintjei

A magyar területi tudományok képviselői közül már a kilencvenes évek derekán voltak olyanok, akik megkülönböztetett hangsúlyt helyeztek a határ menti nagyvárosoknak, regionális centrumoknak és paracentrumoknak a nemzetközi, illetőleg regionális-interregionális együttműködésben játszott szerepére, valamint a potenciális eurorégiók létrejöttében várható közreműködésére. Később az osztrák–magyar határ menti együttműködés, valamint a Nyugat-Dunántúl egészére vonatkozó vizsgálatok alapján a potenciális eurorégiók összekapcsolásának lehetséges szintjeit illetően olyan fontos és újszerű megállapítások születtek, amelyek érvényessége feltétlenül kiterjeszhető az ország keleti államhatárai mentén formálódó új euroregionális együttműködésekre is. Csak helyeselni lehet azokat az álláspontokat, amelyek szerint az országhatárok mentén „mini eurorégiók” hálózatának a létrejöttét kell ösztönözni, hiszen ezek elsődlegesen település–település, város–város, kistérség–kistérség, kistérség–járás szintjén segítik elő az együttműködések kialakulását. Az ilyen típusú, kisebb kiterjedésű, egyszersmind mozgékonyabb és konkrétan együttműködések sokkal inkább tartós alapját, szilárd pillérét teremthetik meg az eurorégiók megszerveződésének. Nyilvánvaló ugyanis, hogy bármilyen meglévő vagy éppen szerveződő (potenciális) eurorégió valós regionális fejlesztő hatásokat csak akkor képes kifejteni, ha a közreműködő települések és térségek az együttműködésben megtalálják a saját és közös érdekeiket. Az érdekérvényesítés konkrét képviselőit pedig leginkább a határ menti települési és térségi önkormányzatok, középszintű intézmények és szervezetek az alkalmasak.

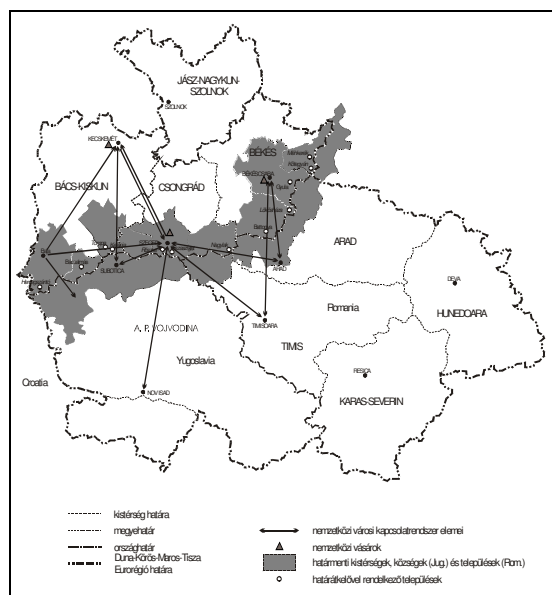
Az elmondottak is azt támasztják alá, hogy a határon átnyúló regionális együttműködésben az euroregionális szerveződések mellett – akár annak keretei között – meghatározó szerephez jutnak a határrégiók egyes kistérségei, településegységei és – szövetségei, de leginkább a határ menti nagyvárosok, az ún. centrumvárosok. Ezért is annyira fontos, hogy a nagy ívű szervezeti rendszerek (eurorégiók) létrehozásán túl a kistérség–település, város–város érintkezések vagy város-szövetségek jöjjenek létre (5. ábra). Ebben a dimenzióban a kihívásoknak főként a regionális centrumvárosok és egyes paracentrumok felelnek meg, igaz ma még eltérő színvonalon. A kelet-magyarországi

határszakaszokon, akárcsak Magyarország államhatárai mentén, az ismert történelmi okok (pl. Trianon) miatt ugyanis hasonló nagyságú, szerepkörű, korábban egymást jól kiegészítő városgyűrűk találhatóak a határ két oldalán, ezek hálózatba szervezése – elsőként az infrastrukturális rendszerek megújításával – lehetséges, és nagy lendületet nyújtana a határ menti együttműködéseknek.

A határon átnyúló együttműködések stratégiai kapcsolódási pontját Kelet-Magyarország számára a szlovák–ukrán–román–magyar határ régiók jelentik, döntően a város–város kapcsolatokra alapozva. A kelet-magyarországi határon átnyúló együttműködések kapcsolódási pontjainak intézményi kereteit jelen pillanatban a két nagy eurórégió, valamint a meglévő és formálódó új interregionális szervezetek és város–város kapcsolatok alkotják, illetve adhatják a jövőben is. A magyar–román határ régió északi része szoros szálakkal kötődik a Miskolc–Kassa térségre épülő multiregionális együttműködéshez, ám a közeli nagyközpontok (Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Ungvár, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár) tartós és sokoldalú intézményi kapcsolatai nélkül itt sem formálódhat ki a kapcsolatok magasabb szintjét jelentő egységes térszerkezet. A magyar–román határ régió déli felében található nagyközpontok is eredményesen működhetnek együtt. Ilyen például többek között Szeged, Békéscsaba, vagy éppen a policentrikus közép-békési településeggyüttes, illetve Arad, Temesvár rendelkeznek olyan adottságokkal, amelyek alkalmasak a hálózati rendszerek kiépítésére és az újszerű kooperációk fogadására. A két óriásrégió (Kárpátok Eurórégió és a DKMT) példája is arra int, hogy célravezetőbb a város–város, kistérségi és településközi kapcsolatrendszer erősítése, mert ezek stabilitása esetén a nagyobb együttműködések biztosabb alapon működhetnek (Golobics P. 1996, Rechnitzer J. 1999a).

7. ábra

A dél-alföldi városok nemzetközi gazdasági kapcsolatrendszerének fő irányai



Forrás: Interregionális szervezetek... 2002.

Hogy a határ menti együttműködésben és a határon átnyúló kapcsolatokban mennyire kitüntetett szerepe van a nagyobb városoknak, illetve egyéb decentrumoknak, valamint a határ két oldalán húzódó kistérségeknek azt jól példázza a dél-alföldi városok nemzetközi kapcsolatrendszerének fő irányait felvázoló sematikus ábrázolás is. Nyilvánvaló, hogy a határ közvetlen közelében fekvő városoknak, településeknek és kistérségeknek alakultak ki a legdinamikusabb kapcsolatrendszerei a túloldallal, mégpedig a kölcsönösség és a viszonyosság alapján. Ezek a határ menti kistérségek, városok és egyéb települések mondhatni katalizátor szerepet töltenek be a határon túlnyúló együttműködésben olyannyira, hogy ezek a DKMT Eurorégió egészében is mintegy centrális helyet foglalnak el (7. ábra).

Összegzés

A magyar–román és a magyar–ukrán határtérség több szempontból is sajátos helyzetben van, befolyásolva ezáltal a határon átnyúló kapcsolatok fejlődését is. A térségben határmentiség és a periféria-helyzet szoros összekapcsolódása ellentmondani látszik annak az egyébként elfogadható elvi álláspontnak, hogy egy adott terület államhatár menti fekvése önmagában nem jelent szükségszerűen hátrányt, sőt bizonyos esetekben (pl. Nyugat-Európában) kifejezetten előnyös is lehet. Jóllehet valamely terület határ menti fekvése automatikusan nem jelent periféria-jelleget, a két minősítés közötti egybeesés azonban itt több mint véletlen. Kelet-Magyarország esetében a határmentiség Trianon óta – részben a perifériaképződés miatt – mind a mai napig általában elmaradottságot jelent. Ezen a tájon a határok elválasztó szerepe a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben is sokszor erőteljesebben érvényesült, mint valós nemzeti érdekeket hatékonyan szolgáló összekötő (híd) szerepe.

A térségben a nehezen kibontakozó határon átnyúló kapcsolatok jellegzetességei jelentősen különböznek az Európai nyugati felében tapasztaltaktól. Bár a kétoldalú államközi szerződések – ha nem is minden területet lefedően – itt is megkötöttek, a határon átnyúló kapcsolatokban ezidáig nem a gazdasági jellegű együttműködések játszották a vezető szerepet. Sokkal intenzívebbek voltak a lakossági együttműködések, a határhoz kötődő megélhetési lehetőségek (csencselés, bevásárló- és üzemanyag-turizmus) és a kapcsolatok illegális szférái (csempészás, embercsempészet, feketemunka). Emellett pedig a kapcsolatok elmélyítését múltból öröklött nemzetiségi problémák is nehezítik.

A térségben a nyugat-európai mintára létrejött első eurorégiók sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, amely több okra vezethető vissza. Egyrészt ezek a szervezetek (pl. Kárpátok Eurorégió) nem alulról jövő kezdeményezések voltak, létrehozásukba a nemzeti politikák is beleszóltak. Másfelől túlméretezettek voltak, s olyan tagországok régióit tömörítették, amelyek mind társadalmi-gazdasági fejlettségükben, mind közigazgatási, jogi és irányítási rendszerükben erőteljesen különböztek egymástól. A térség nagy eurorégiói (Kárpátok és DKMT Eurorégió) nem voltak képesek jelentős eredményeket felmutatni, s a lakosság szintjéig hatolni, így nem meglepő, hogy kereteiken belül kisebb, két-háromoldalú interregionális szerveződések jöttek létre. Különösen a Kárpátok Eurorégióról mondható el ma már, hogy elvesztették aktualitásukat az életrehívásakor fontos szerepet játszó kül- és biztonságpolitikai tényezők, eljárt felette az idő, s mára betöltötte történelmi szerepét. A hatalmas nagyrégió a működésképtelenség felé sodródik, tevékenysége elsősorban formális jellegű, szerepe legfeljebb szimbolikus értékű. Ám

minden problémájukkal együtt az eurorégiók a határ menti együttműködés, illetve a határ menti térségek fejlesztésének legeredményesebb formái, különösen ami a területi fejlődésbeli és fejlettségi különbségek mérséklésének lehetőségeit illeti. Ez a kiegyenlítő hatás különösen fontos szempont a kelet-magyarországi határtérségekben, hiszen ott nagy jelentőséggel bír az, hogy a rendszerint periférikus, olykor halmozottan hátrányos helyzetű határ menti területek felzárkózhassanak, sőt integrálódhassanak a fejlettebb területekhez. Éppen az euroregionális szervezetek és szerveződések játszhatnak különösen komoly szerepet az európai integrációs folyamatban, mérsékelve az eurorégiók közötti és az egyes eurorégiókon belüli különbségeket. Végül, de nem utolsó sorban e szervezetek kiemelkedően fontos keretei, ha tetszik műhelyei is a lokális és a regionális identitás formálásának. Ehhez viszont a jövőben is fölöttébb kívánatos a nyugat-európai példák tanulmányozása, a tapasztalatok hasznosítása, különösképp Magyarország keleti államhatárai mentén, amelyek az ország csatlakozása után az EU külső, ún. schengeni határai lettek.

Magyarország keleti határtérségeinek az ország Európai Unióhoz történt csatlakozását követően új kihívásokkal kell szembenézniük. A jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák miatt az Európai Unió külső, schengeni normáknak megfelelő határai akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat, s a határ menti periférikus területek további leszakadását eredményezhetik a vizsgált térségben. Másrészt viszont az uniós tagság a források bővülése révén új lehetőségeket is kínál a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése szempontjából is. A kérdés csupán az, hogy a határ mentén élők milyen választ tudnak majd adni az új kihívásokra, képesek lesznek-e megérteni, hogy a szocialista rendszer központi irányítású gyakorlatával szemben az egységesülő Európában saját kezükbe kell venniük a sorsukat, s fel kell vállalniuk a döntéseik ódiáját. Ha sikerül megragadni a kínáló lehetőségeket, a térség jó esélyt kap arra, hogy a múltból hozott problémákon túllépve, a határon átnyúló együttműködésekben rejlő lehetőségeket kiaknázva kitörjön hátrányos helyzetéből.

Mint a leírtakból is kitűnik Magyarország keleti államhatárai mentén a közelmúltban bekövetkezett változások, mindenekelőtt az Európai Unió határainak keletre tolódása annyi új és izgalmas kérdést vet fel, hogy a magyar–román és a magyar–ukrán határtérség, illetve a határon átnyúló kapcsolatok – ha más hangsúlyokkal is – minden bizonnyal a jövőben is a határkutatások érdekes színterét képezik majd.

Irodalom

1. Baranyi B. 1999: A „periféria perifériáján” - a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet Alföldön. – *Tér és Társadalom*. 4. pp. 17–44.
2. Baranyi B. (szerk.) 2001: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
3. Baranyi B. 2002a: Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. – *Magyar Tudomány*. 2002. 11. pp. 1505–1518.
4. Baranyi, B. 2002b: Before Schengen – Ready for Schengen. Euroregional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 38.).
5. Baranyi, B. 2003: Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary. – *European Spatial Research and Policy*. 2003. 1. 85–94. p.
6. Baranyi B. 2004: A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs.
7. Baranyi, B.–Balcsók, I.–Dancs, L.–Mező, B. 1999: Borderland Situation and Peripherality in the Nos-Eastern Part of the Great Hungarian Plain. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 31.).

8. Erdősi F.–Tóth J. (szerk.) 1988: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Ts-2/2 Program Iroda.
9. Éger Gy. 2000: Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában. Budapest, Osiris. (Pro Minoritate Könyvek).
10. Golobics P. 1996: A határ menti térségek városainak szerepe az interregionális együttműködésben Magyarországon. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál A., Szónokyné Ancsin G. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. pp. 224–230.
11. Golobics P.–Tóth J. 1999: A nemzetközi regionális együttműködés és Magyarország térszerkezete. – Változó környezetünk. Tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára. Szerk.: Tóth J., Wilhelm Z. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet. pp. 7–22.
12. Gorzelak, G. 1998: Regional and Local Potential for Transformation In Poland. – Regional and Local Studies 14. Warsaw, European Institute for Regional and Local Development.
13. Hardi T. 2000: Államhatárok és regionális együttműködések. – Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. Szerk.: Horváth Gy., Rechnitzer J. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 595–615.
14. Horváth Gy. 1998: Európai regionális politika. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Dialóg Campus Szakkönyvek).
15. Horváth Gy. (szerk.) 2000: A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
16. Illés I. 1993: A Kárpátok Eurorégió. – Valóság. 6. pp. 12–19.
17. Illés I. 1997: A regionális együttműködés feltételei Közép-és Kelet-Európában. – Tér és Társadalom. 2. pp. 17–28.
18. Illés I. 2002: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Dialóg Campus Szakkönyvek) (Területi Kutatások, 19.).
19. Interregionális szervezetek... 2002: Interregionális szervezetek (Kárpátok Eurorégió, Duna–Körös–Maros–Tisza Eurorégió), valamint a gazdasági övezetek (a Záhonyi és a Bihari Vállalkozási Övezetek) szerepe és jelentősége az országhatár menti területek felzárkóztatásában, a határon átnyúló gazdasági-társadalmi kapcsolatok erősítésében. Témavezető-szerk.: Baranyi B. Készült a Gazdasági Minisztérium „REGÉC-Interreg” pályázati program keretében. Debrecen. Kézirat.
20. Rechnitzer J. 1999a: Országhatár menti együttműködések, mint a területfejlesztés új stratégiai irányai. – Határok és régiók. Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, Szeged 1999. november 29–30. Szerk.: Szónokyné Ancsin G. Szeged, SZTE Természettudományi Kar Gazdaság és Társadalomföldrajz Tanszék. pp. 7–23.
21. Rechnitzer J. 1999b: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. – Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségekben. Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 9–72.
22. Ruttkay É. 1995: Határok, határmentiség, regionális politika. – Comitatus. 12. pp. 23–35.
23. Sallai J. 2002: A XXI. század kihívása. A Schengeni Egyezmény és a magyar–magyar kapcsolattartás. Budapest, XXI. Század Intézet.
24. Sallai J. 2003: Kishatárforgalom, kelet-magyarországi határkapcsolat. – Rendvédelmi Füzetek 2003/11. Rendőrtiszti Főiskola. Bp.
25. Scott, J. 1996: Dutch–German Euroregions: A model for Transboundary Cooperation. – Border Regions in Functional Transition: European and North American Perspectives. Eds.: Scott, J., Sweedler, A., Ganster, P., Eberwein, W. D. Berlin IRS. pp. 83–107.
26. Scott, J. 1997: A határ menti együttműködés nemzetközi rendszerei. – Tér és Társadalom. 3. pp. 117–131.
27. Terra Studio 2000: Magyar–román határ menti térségek fejlesztési koncepciója és programja. Phare ZZ 9622-01-01 projekt. Felelős tervező: Laky I. 2000. április. Budapest, Terra Studio Kft.
28. Tóth J. 1997: Régiók a Kárpát-medencében. – Európa politikai földrajza. Szerk.: Pap N., Tóth J., Pécs, JPTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszék, JPTE TK Kiadói Iroda. pp. 223–236.
29. Tóth J.–Golobics P. 1996: Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. – A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák S. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. pp. 107–119.